DOI:10.17951/k.2016.23.2.133

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA
VOL. XXIII, 2 SECTIO K 2016

Wydział Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

WOJCIECH ZIĘTARA

Instytucja referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi po 1991 roku[1]

The institution of a national referendum in the Republic of Belarus after 1991

ABSTRAKT

Instytucja referendum jest jednym z kilku przykładów demokracji bezpośredniej stanowiącej przeciwieństwo, ale jednocześnie uzupełnienie demokracji przedstawicielskiej. W artykule podjęto temat zastosowania tej instytucji w reżimie autorytarnym Republiki Białorusi po objęciu stanowiska prezydenta przez Aleksandra Łukaszenkę w 1994 roku. W Republice Białorusi przeprowadzono referendum ogólnopaństwowe trzykrotnie: w 1995, 1996 oraz 2004 roku. We wszystkich przypadkach referenda posłużyły do legitymizowania polityki prezydenta Aleksandra Łukaszenki oraz wzmocnienia pozycji ustrojowej instytucji prezydenta Republiki Białorusi w systemie ustrojowym państwa.

Słowa kluczowe: referendum, demokracja bezpośrednia, reżim autorytarny, Republika Białorusi

WSTĘP

Instytucja referendum rozprzestrzeniła się na świecie szczególnie w ciągu ostatnich trzydziestu lat [Tierney 2012: 1]. Dlaczego instytucja, która została wprowadzona w 1513 roku w Konfederacji Szwajcarskiej [Kobach 1992: 18], dopiero w drugiej połowie XX wieku znalazła szerokie zastosowanie w systemach politycznych?

[1] Artykuł przygotowano w ramach projektu badawczego nr 2014/15/B/HS5/01866 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Artykuł jest rozszerzoną i zmienioną wersją referatu przedstawionego podczas obrad konferencji naukowej „Współczesne problemy obszaru postradzieckiego" zorganizowanej przez Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy w dniach 22–23 września 2016 roku.

Przyczyn takiego stanu należy upatrywać w zmianie pozycji partii politycznych oraz pojawieniu się polityki antyinstytucjonalnej. Do lat 60. ubiegłego stulecia to przede wszystkim partie polityczne kanalizowały wszelkie napięcia polityczne, tymczasem wraz z pojawieniem się ruchów kontrkulturowych, a następnie nowych ruchów społecznych oraz ruchów protestu do polityki instytucjonalnej wprowadzono nowe elementy. Jednym z nich było referendum, jako odpowiedź na „erozję zdolności demokratycznego systemu politycznego do przetwarzania społecznych żądań i do zmian wartości" [Castells 2008: 374]. Referendum jest instytucją debaty i pluralizmu politycznego, jednak wcale nie jest związane tylko z ustrojem demokratycznym. Wzrost liczby referendów na świecie jest determinowany ich zastosowaniem w reżimach autorytarnych [Altman 2011: 70–71]. W związku z powyższym, pamiętając o pojęciu „legitymizacji plebiscytarnej" Carla Schmitta [Qvortrup 2014: 9], postawiłem hipotezę, że reżimy autorytarne stosują tę instytucję demokracji bezpośredniej w celu legitymizowania własnej polityki przez obywateli. W celu zweryfikowania powyższej tezy odwołałem się do przykładu Republiki Białorusi, która po uzyskaniu niepodległości w 1991 roku stopniowo dokonała tranzycji w ustrój autorytarny. Celem artykułu jest dokonanie analizy uwarunkowań oraz zastosowania instytucji referendum w Republice Białorusi na poziomie ogólnopaństwowym po 1991 roku. W artykule zastosowano następujące metody badawcze: genetyczna, systemowa oraz instytucjonalno-prawna.

UWARUNKOWANIA INSTRUMENTALNEGO STOSOWANIA INSTYTUCJI REFERENDUM W REPUBLICE BIAŁORUSI

Tradycja państwowości Białorusi jest stosunkowo krótka, ponieważ obejmuje dwa okresy: pierwszy przypada na lata 1918–1919 oraz drugi zapoczątkowany w 1991 roku. O ile jednak w drugim przypadku mamy do czynienia z państwem suwerennym uznawanym przez społeczność międzynarodową, o tyle próba wybicia się na niepodległość Białorusi w 1918 roku zakończyła się niepowodzeniem[2]. Na

[2] Białoruska Republika Ludowa (BRL) nie była podmiotem suwerennym, nie posiadała ustalonych granic oraz terytorium, na którym powszechnie obowiązywałyby rządy administracji państwowej i normy prawa krajowego. Białoruska Republika Ludowa ogłosiła niepodległość w dniu 25 marca 1918 roku, wykorzystując okupację części ziem białoruskich przez wojska niemieckie w trwającej wojnie światowej. Jednak działania białoruskiej dyplomacji nie doprowadziły do powszechnego uznania państwa na arenie międzynarodowej. Jedynym państwem, które formalnie uznało samostanowienie Białorusi, była Finlandia, natomiast Niemcy zaakceptowali istnienie BLR w ograniczonym zakresie. Jednak wraz z upadkiem Cesarstwa Niemieckiego wojska niemieckie rozpoczęły wycofywanie żołnierzy z okupowanego obszaru. W ten sposób BRL utraciła dotychczasowego protektora. Sytuację wykorzystali bolszewicy, którzy pod koniec 1918 roku wkroczyli na terytorium zajmowane przez Niemców i w dniu 1 stycznia 1919 roku ogłosili powstanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR). Traktat pokojowy zawarty pomiędzy Polską a Rosją Radziecką w 1921 roku zakończył wojnę polsko-bolszewicką, a jednocześnie dokonywał podziału ziem białoruskich pomiędzy oba państwa. W przypadku Polski na włączonym obszarze utworzono lokalne struktury władz centralnych bez żadnej odrębności czy autonomii Białorusinów. Na pozostałej czę-

świadomość obywatelską i dążenia polityczne Białorusinów decydujący wpływ miał długoletni okres funkcjonowania Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Na tę prawidłowość zwrócił uwagę Ryszard Radzik, analizując historię dążeń niepodległościowych, skonstatował, że kluczową rolę w kształtowaniu współczesnych postaw Białorusinów odegrała sowieckość [Radzik 2003: 82–83]. W tym wypadku rozumiana jako zależność polityczno-społeczna Białorusinów od ZSRR[3]. Radzik stwierdził, że wśród Białorusinów właściwie nieobecne były postawy sprzeciwu wobec władzy państwowej [Radzik 2003: 86]. W związku z powyższym nie ulega wątpliwości, iż sowietyzacja Białorusinów trwająca do 1991 roku w dużym stopniu ograniczyła, a wręcz wyeliminowała postawy wolnościowe i demokratyczne oraz aspiracje niepodległościowe. W dużej mierze społeczeństwo białoruskie było przesiąknięte wpływami sowieckimi [Radzik 2007: 173], a tożsamość białoruska jest pochodną długotrwałej indoktrynacji komunistycznej, która uczyniła z większości obywateli masę zniewoloną, bierną, bezkrytyczną i podległą władzy państwowej. Tymczasem istotą społeczeństwa obywatelskiego jest obywatel aktywny. W związku z powyższym zwycięstwo opcji autorytarnej po 1994 roku w dużym stopniu było możliwe ze względu na brak tradycji państwowej i parlamentarnej.

Sowieckość na poziomie instytucjonalnym oznaczała również występowanie dualizmu prawno-politycznego. Z jednej strony tradycja konstytucjonalizmu radzieckiego zakładała występowanie instytucji demokracji bezpośredniej w formie głosowania ogólnonarodowego (referendum) oraz dyskusji ogólnonarodowej, jednak z drugiej – praktyka nie potwierdzała możliwości stosowania tychże instytucji. Rada Najwyższa ZSRR uchwaliła 7 października 1977 roku Konstytucję ZSRR [Konstytucja 1997]. W art. 5 Konstytucji ZSRR stwierdzono, że najważniejsze sprawy

ści utworzono Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką wchodzącą w skład Związku Radzieckiego Republik Radzieckich (ZSRR). Chociaż formalnie dokonano wyodrębnienia władzy w Mińsku, w rzeczywistości była ona w pełni zależna i podporządkowana władzom komunistycznym w Moskwie. Co prawda rząd BRL kontynuował działalność na uchodźstwie, jednak ten krótki okres suwerenności przypadający na lata 1918–1919, nie mógł ukształtować niepodległościowych dążeń Białorusinów. We wrześniu 1939 roku wojska radzieckie wkroczyły do Polski na tereny zachodniej Białorusi, a następnie nowo utworzone Zgromadzenie Ludowe, w pełni zależne od Moskwy, w dniu 28 października 1939 roku przyjęło uchwałę o przyłączeniu do ZSRR, a w dniu 2 listopada 1939 roku do BSRR [Toczek 1993: 1].

[3] Ryszard Radzik proces sowietyzacji dostrzegł na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, sowieckość ograniczała aspiracje wolnościowe, indywidualny aktywizm, działania na rzecz wspólnoty, a wręcz wykształcenie się postaw nonkonformistycznych. Białorusini ze względu na ograniczoną liczebnie inteligencję nie formułowali postaw wyższego rzędu, a wręcz ograniczali się do zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa materialnego. Po drugie, sowieckość przyczyniła się do wyeksponowania tradycji plebejskiej i chłopskiej stanowiącej przeciwwagę dla ruchów narodowych, wolnościowych, autonomicznych i inteligenckich. Dlatego chłop białoruski został wpisany w sowiecki system wartości. Następstwem takiego stanu rzeczy jest kultura polityczna. Dla Białorusinów posiadanie własnego państwa nie stanowiło wartości o charakterze fundamentalnym. Raczej dominowało przeświadczenie o lokalności, regionalności, autonomiczności, a konsekwencji podporządkowaniu i zależności wobec władz radzieckich, a następnie rosyjskich. Radzik podsumował: „Rosyjskość miała dużą moc przyciągania słowiańskiej kultury prawosławnej na poziomie kultury, w tym języka, słabsza była natomiast w swym wymiarze narodowym. Nadawała białoruskości wymiar regionalny, etnograficzny, plebejski" [Radzik 2000: 271].

dla funkcjonowania państwa mogą być poddawane pod dyskusję ogólnonarodową, jak i głosowanie ogólnonarodowe (referendum). W art. 108 przyjęto, że ustawy mogą być uchwalane na dwa sposoby: przez Radę Najwyższą ZSRR lub w wyniku głosowania ogólnonarodowego (referendum) przeprowadzonego na mocy uchwały Rady Najwyższej ZSRR. Sformułowanie powyższego artykułu w takim brzmieniu oznaczało przyjęcie ograniczonej roli referendum w systemie politycznym ZSRR. Decyzja o jego przeprowadzeniu została wpisana w zakres kompetencji Rady Najwyższej, przy jednoczesnym wyłączeniu czynnika społecznego w procesie podejmowania uchwały na temat sposobu procedowania. Nawet jeśli w art. 48 Konstytucji zagwarantowano obywatelom prawo do udziału w omawianiu i uchwalaniu ustaw oraz podejmowaniu uchwał o znaczeniu ogólnopaństwowym i lokalnym, to prawo to zostało sprowadzone do biernego i czynnego prawa wyborczego oraz możliwości udziału w dyskusjach i głosowaniach ogólnonarodowych. To jednocześnie oznaczało, że wyeliminowano funkcję kreującą obywateli w referendum.

Na mocy art. 76 Konstytucji ZSRR republiki związkowe mogły posiadać własne konstytucje, które po pierwsze musiały być zgodne z Konstytucją ZSRR, a po drugie mogły uwzględniać właściwości republiki. Odwołując się do powyższej delegacji, przyjęto Konstytucję BSRR w 1978 roku. Konstytucja stanowiła, że podobnie jak na szczeblu państwowym najważniejsze sprawy państwowe mogą zostać poddane pod narodową dyskusję lub narodowe głosowanie (referendum) [Toczek 1993: 3].

Praktyka polityczna potwierdzała, że instytucja referendum w ZSRR nie stanowiła trwałego elementu systemowego. W latach 1946–1991 w ZSRR nie przeprowadzono żadnego referendum [Brady, Kaplan 1994: 178]. Dopiero w okresie upadku ZSRR odwołano się do tej instytucji. 17 marca 1991 roku przeprowadzono pierwsze, a zarazem ostatnie referendum ogólnopaństwowe w ZSRR. Obywatele odpowiadali na pytanie: „Czy uważasz za niezbędne zachowanie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako odnowionej federacji równoprawnych suwerennych republik, w których prawa człowieka i wolność każdej narodowości będzie w pełni zagwarantowana?”.

Jednocześnie należy nadmienić, że referendum zostało wykorzystane przez poszczególne republiki do realizacji własnych aspiracji niepodległościowych. W tym gronie było sześć republik związkowych: Armenia, Gruzja, Estonia, Litwa, Łotwa, Litwa i Mołdawia. W republikach tych parlamenty przyjęły rezolucje odrzucające formalny udział w referendum oraz nie ustanowiono centralnej komisji referendalnej. Było to związane z równolegle trwającymi działaniami wymienionych wyżej republik na rzecz uzyskania niepodległości. W pięciu przypadkach: Kazachstan, Kirgizja, Rosja, Ukraina i Uzbekistan, dokonano modyfikacji pytania referendalnego lub do pytania referendalnego dodano drugie pytanie. Jedynie w Azerbejdżanie, Białorusi, Tadżykistanie i Turkmenistanie referendum zostało przeprowadzone w formule zaproponowanej przez Gorbaczowa. Na Białorusi frekwencja wyniosła 83,3% uprawnionych do głosowania, a 82,7% głosujących odpowiedziało pozytywnie za zachowaniem ZSRR jako nowego związku (patrz tabela 1).

Tabela 1. Wyniki referendum z 17 marca 1991 roku w byłym ZSRR

Republika związkowa	Oficjalny bojkot referendum	Referendum niepodległościowe w 1991 roku	Pytanie referendalne	Frekwencja w referendum	Wyborcy, którzy odpowiedzieli TAK w referendum (w proc.)	Wyborcy, którzy odpowiedzieli NIE w referendum (w proc.)	Głosy nieważne (w proc.)
Estonia	TAK	TAK 3 marca	–	74,2[1]	95,0	4,5	0,5
Łotwa	TAK	TAK 3 marca	–	65,1[1]	95,1	4,1	0,8
Litwa	TAK	TAK 9 lutego	–	86,1[1]	98,9	0,9	0,2
Armenia	TAK	TAK 21 września	–	72,1[1]	71,6	27,2	1,2
Gruzja	TAK	TAK 31 marca	–	57,8[1]	99,9	–	0,1
Mołdawia	TAK	NIE	–	83,3[1]	98,3	1,3	0,4
Kazachstan	NIE	NIE	Zmienione	88,2	94,1	5,0	0,9
Kirgizja	NIE	NIE	Niezmienione + dodano drugie	92,9	94,6	4,0	1,4
Uzbekistan	NIE	TAK 29 grudnia	Niezmienione + dodano drugie	95,4	93,7	5,2	1,1
Rosja	NIE	NIE	Niezmienione + dodano drugie	75,4	71,3	26,4	2,3
Azerbejdżan	NIE	TAK 29 grudnia	Niezmienione	75,1	93,3	5,8	0,9
Ukraina	NIE	TAK 1 grudnia	Niezmienione + dodano drugie	83,5	70,2	28,0	1,8
Białoruś	NIE	NIE	Niezmienione	83,3	82,7	16,1	1,2
Tadżykistan	NIE	NIE	Niezmienione	94,4	96,2	3,1	0,7
Turkmenistan	NIE	TAK 26 października	Niezmienione	97,7	97,9	1,7	0,4

[1] W okręgach i obwodach utworzonych w republikach, w których nie utworzono centralnej komisji referendum (z wyjątkiem wyników głosowania w jednostkach wojskowych). Armenia: 0,02%, Estonia: 19,1%, Gruzja: 6,7%, Litwa: 15,8%, Łotwa: 25%, Mołdawia: 19,4%.

Źródło: H.E. Brady, C.S. Kaplan, *Eastern Europe and the Former Soviet Union*, [w:] *Referendums around the World. The Growing Use of Direct Democracy*, D. Butler, A. Ranney (eds.),Washington 1994, s. 190–191, 193–194; http://www.vremyabarburin.narod.ru/Num5_2001/N5_2001.html (dostęp: 2.06.2016).

Proces dekompozycji i upadku ZSRR trwał do końca 1991 roku. W dniu 5 września 1991 roku Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR podjął decyzję o odejściu od dotychczasowej struktury państwowej ZSRR na rzecz konfederacji suwerennych państw. Rada Najwyższa Republiki Białorusi ratyfikowała porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw 10 grudnia 1991 roku, przypieczętowując definitywny rozpad ZSRR, a jednocześnie rozpoczynając nowy etap państwowości Białorusi jako niepodległego państwa.

Już na początku 1992 roku opozycja polityczna dążyła do wykorzystania instytucji referendum w celu odsunięcia od władzy sił komunistycznych. Zgodnie z obowiązującymi przepisami zorganizowanie referendum wymagało zebrania 350 tysięcy podpisów obywateli pod wnioskiem, które następnie zatwierdza parlament. Przemysław Foligowski podkreślił, że w powyższej sytuacji parlament Republiki Białorusi decydował we własnej sprawie [Foligowski 1999: 61]. Ze względu na istniejący konflikt polityczny pomiędzy członkami parlamentu a opozycją w zakresie konieczności przeprowadzenia przedterminowych wyborów wykorzystano błędy formalne w celu odrzucenia ważności referendum. Pomimo zebrania ponad 420 tysięcy podpisów pod projektem referendum parlament zdecydował, że nie zostały dopełnione wymogi proceduralne. Stało się tak pomimo uprzedniej decyzji Centralnej Komisji Wyborczej, która co prawda potwierdziła błędy proceduralne, ale uznała jednocześnie, że przepisy ustawy prawo o referendum są nazbyt restrykcyjne[4]. Ostatecznie deputowani, odrzucając wniosek o referendum, powołali się na konieczność dokończenia prac parlamentarnych nad nową konstytucją [Czachor 2014b: 35]. Tymczasem takie działania były bezprawne, ponieważ Rada Najwyższa nie posiadała uprawnień do oceny formalnej i merytorycznej wniosku. Po ocenie formalnej dokonanej przez Centralną Komisję Wyborczą Rada Najwyższa powinna wyznaczyć termin referendum [Czwołek 2013: 141]. W związku z powyższym sytuacja ta deprecjonowała rangę instytucji referendum.

Konstytucja Republiki Białorusi znowelizowana w 1995 roku zakłada, że w celu wyrażenia stanowiska w najważniejszych sprawach państwowych mogą zostać przeprowadzone referenda ogólnopaństwowe. Prawo do wyznaczenia referendum posiada prezydent Republiki Białorusi na wniosek: własny, Izby Reprezentantów lub Rady Republiki (obu izb parlamentu) przyjęty większością głosów pełnego składu izb, obywateli w liczbie co najmniej 450 tysięcy posiadających prawa wyborcze przy zastrzeżeniu, że każdy obwód administracyjny musi być reprezentowany we wniosku o przeprowadzenie referendum przez co najmniej 30 tysięcy obywateli[5]. Postanowienia referendum ogólnopaństwowego podpisuje prezydent Republiki Białorusi. Przepisy dotyczące systemu prawa wyborczego zostały uregulowane w Kodeksie Wyborczym Republiki Białorusi z dnia 11 lutego 2000 roku [Kodeks 2000][6].

---

[4] Ustawa Prawo o referendum zakładała konieczność uwierzytelnienia list z podpisami obywateli przez przewodniczącego komitetu referendalnego, ankietera oraz przedstawiciela miejscowego organu władzy wykonawczej. Fakt, że na jednej stronie mogło figurować jedynie po pięć osób podpisujących się pod wnioskiem o przeprowadzenie referendum, oznaczał dodatkowe złożenie co najmniej 70 tysięcy podpisów przez organizatorów. Tymczasem na kartach złożono jedynie faksymile Władimira Anczulewicza, organizatora referendum [Foligowski 1999: 61–62].

[5] W Republice Białorusi podstawowy podział administracyjny zakłada występowanie sześciu obwodów: brzeskiego, grodzieńskiego, homelskiego, mińskiego, mohylewskiego, witebskiego oraz Mińska jako miasta wydzielonego.

[6] Kodeks Wyborczy Republiki Białorusi z 11 lutego 2000 roku (Изъирательный Кодекс Респуьлики Ъеларусь 11 февраля 2000 г. N 370-3 [в ред. Законов Респуьлики Ъеларусь от 04.07.2000 N 406-3, от 04.01.2003 N 183-3, от 06.10.2006 N 166-3, от 04.01.2010 N 99-3, от 08.11.2011 N 309-3, от 25.11.2013 N 72-3, от 04.06.2015 N 268-3]).

REFERENDA OGÓLNOPAŃSTWOWE PO 1991 ROKU

Po 1991 roku na Białorusi zorganizowano trzy referenda ogólnopaństwowe. Referenda odbywały się w dniach 14 maja 1995 roku, 24 listopada 1996 roku oraz 17 października 2004 roku.

Referendum z 14 maja 1995 roku wpisało się w trwający konflikt polityczny między prezydentem Białorusi Aleksandrem Łukaszenką a Radą Najwyższą (parlamentem) oraz Sądem Konstytucyjnym. Począwszy od końca 1994 roku, prezydent rozpoczął działania na rzecz wzmocnienia własnej pozycji ustrojowej w systemie organów państwowych. Jednocześnie Rada Najwyższa dążyła do ograniczenia kompetencji prezydenckich, dlatego uchwaliła ustawę uniemożliwiającą prezydentowi rozwiązanie parlamentu. W odpowiedzi prezydent zażądał od parlamentarzystów podjęcia decyzji o samorozwiązaniu parlamentu oraz zapowiedział przeprowadzenie referendum ogólnopaństwowego dotyczącego kwestii konstytucyjnych oraz kierunku prowadzenia polityki państwa. Rada Najwyższa odrzuciła wniosek prezydenta, przypominając, że Konstytucja Republiki Białorusi zakazywała głosowania w ramach referendum nad sprawami konstytucyjnymi. W celu wymuszenia na parlamencie decyzji o referendum ograniczono wysokość finansowania Rady Najwyższej, a 12 kwietnia 1995 roku milicja usunęła siłą z siedziby parlamentu parlamentarzystów, którzy rozpoczęli strajk głodowy w proteście przeciw działaniom naruszającym konstytucję, podejmowanym przez prezydenta. Ostatecznie jednak użycie przemocy wobec parlamentarzystów złamało ducha pozostałych parlamentarzystów [Karbalewicz 2013: 49] i 13 kwietnia 1995 roku Rada Najwyższa wyraziła zgodę na referendum ogólnopaństwowe [Foligowski 1999: 162–168].

Referendum przeprowadzono 14 maja 1995 roku wraz z pierwszą turą wyborów do Rady Najwyższej. Białorusini odpowiadali na cztery pytania zaproponowane przez prezydenta[7]:

1. Czy zgadzacie się na nadanie językowi rosyjskiemu statusu równego językowi białoruskiemu?
2. Czy popieracie propozycję ustanowienia nowej flagi państwowej i godła państwowego Republiki Białorusi?
3. Czy popieracie działania Prezydenta Białorusi mające na celu integrację gospodarczą z Federacją Rosyjską?
4. Czy zgadzacie się z koniecznością dokonania zmiany w obowiązującej Konstytucji Republiki Białorusi, która przewiduje możliwość przedterminowego

[7] Andrzej Brzezicki i Małgorzata Nocuń [2014: 75] stwierdzili, że pytania referendalne dotyczące zacieśnienia współpracy gospodarczej z Rosją, ustanowienia języka rosyjskiego drugim, obok białoruskiego, językiem państwowym oraz zmiany symboli narodowych miały przysłonić pytanie dotyczące pozycji instytucji prezydenta wobec parlamentu. Białorusi ze względu na trwający kryzys gospodarczy oraz nastroje idealizujące przeszłość komunistyczną byli skłonni odpowiedzieć twierdząco na trzy pierwsze pytania. Jeśli w tych przypadkach zgadzali się z prezydentem A. Łukaszenką, istniało duże prawdopodobieństwo, że także wyrażą poparcie dla zmian konstytucyjnych.

rozwiązania Rady Najwyższej przez Prezydenta Białorusi w przypadku systematycznego lub poważnego naruszenia Konstytucji[8]?

Tabela 2. Wyniki referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi z 14 maja 1995 roku

	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za" (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za" (w proc.)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw" (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw" (w proc.)	Liczba głosów nieważnych (w mln)	Liczba głosów nieważnych (w proc.)
Pytanie 1	4 017 213	83,28	613 516	12,72	192 693	4,00
Pytanie 2	3 622 851	75,11	988 839	20,50	211 792	4,39
Pytanie 3	4 020 001	83,34	602 144	12,48	201 337	4,18
Pytanie 4	3 749 266	77,73	857 485	17,78	216 731	4,49
Liczba obywateli uprawnionych do udziału w referendum: 7 445 820						
Liczba obywateli, którzy wzięli udział w referendum: 4 823 482						
Frekwencja w referendum (w proc.): 64,78						

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Протокол Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Post.pdf (dostęp: 15.06.2016).

Białorusini na wszystkie pytania odpowiedzieli twierdząco. Zdecydowali o zrównaniu statusu języka rosyjskiego z językiem białoruskim (83,28% uczestników referendum), zmianie flagi państwowej z biało-czerwono-białej na czerwono-zieloną oraz godła państwowego z Pogoni na godło odwołujące się do tradycji BSRR, chociaż z pewnymi zmianami – odrzucono sierp i młot oraz wezwanie „proletariusze wszystkich krajów łącznie się" (75,11% głosujących), integracji gospodarczej Białorusi z Rosją (83,34% uprawnionych), zmianie konstytucji i przyznaniu prezydentowi Republiki Białorusi możliwości rozwiązania parlamentu przed upływem kadencji w przypadku naruszania konstytucji (77,73% głosujących) (patrz tab. 2). Jednocześnie można wskazać, że najwięcej głosów „za" zostało oddanych w obwodach mohylewskim i homelskim, natomiast najmniejsze poparcie było w grodzieńskim, mińskim i Mińsku (patrz tab. 3).

Wyniki referendum z 1995 roku należy interpretować jako zgodę Białorusinów na powrót do polityki zależności od Rosji i rusyfikacji społecznej oraz aprobaty dla działań prezydenta w kierunku wzmocnienia swojej pozycji i rozszerzenia uprawnień kosztem parlamentu. Należy podkreślić, że sposób zorganizowania referendum oraz treść pytań referendalnych została zakwestionowana przez opozycję. Jednak działania opozycji miały charakter symboliczny i nie zahamowały przesunięcia państwa ku republice prezydenckiej oraz dyktaturze.

[8] Pytania 1–3 miały charakter obligatoryjny i wynik był wiążący, podczas gdy pytanie 4 było konsultatywne i doradcze. Вопросы республиканского референдума в Республике Беларусь 14 мая 1995 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Questions.pdf (dostęp: 15.06.2016).

Tabela 3. Liczba głosów „za" w referendum ogólnopaństwowym w Republice Białorusi w dniu 14 maja 1995 roku według obwodów (w proc.)

Obwód/Pytanie	Pytanie 1	Pytanie 2	Pytanie 3	Pytanie 4
Brzeski	82,9	74,9	83,3	78,8
Grodzieński	75,4	68,6	76,7	73,0
Homelski	88,5	83,1	89,4	83,6
Mińsk	83,3	75,1	73,5	64,5
Miński	76,4	58,9	82,2	76,6
Mohylewski	90,2	84,0	90,1	84,7
Witebski	87,4	80,5	87,2	81,9

Źródło: Аб выниках галасавання на республиканским референдуме 14 мая 1995 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Itogi.pdf (dostęp: 16.05.2016).

Tak jak w przypadku poprzedniego referendum także referendum z 1996 roku zostało przeprowadzone z naruszeniem konstytucji i ustaw oraz w atmosferze narastającego konfliktu politycznego pomiędzy prezydentem a parlamentem. Instytucja referendum stała się dla prezydenta forum bezpośredniego dialogu z obywatelami z pominięciem parlamentu [Podolak 2014: 317]. Prezydent uzyskał referendum legitymizację polityczną dla działań zmierzających do wprowadzenia nadrzędności władzy prezydenckiej nawet z naruszeniem istniejących przepisów prawa.

W dniu 7 sierpnia 1996 roku do Rady Najwyższej wpłynął wniosek prezydenta o przeprowadzenie referendum ogólnopaństwowego w dniu 7 listopada 1996 roku. Prezydent zaproponował cztery pytania referendalne dotyczące: zmiany dnia niepodległości Republiki Białorusi, zmiany Konstytucji (przekształcenie Rady Najwyższej w dwuizbowe Zgromadzenie Narodowe składające się z Izby Reprezentantów i Rady Republiki, przyznanie prezydentowi prawa do przedterminowego rozwiązania parlamentu w pewnych sytuacjach, przyznanie prezydentowi prawa do wyznaczania połowy składu Centralnej Komisji Wyborczej oraz połowy składu Sądu Konstytucyjnego, przyznanie prezydentowi prawa do rozpisywania referendum ogólnopaństwowego), swobodnego zakupu ziemi oraz zniesienia kary śmierci. Rada Najwyższa rozszerzyła listę pytań referendalnych o dodatkowe, a jednocześnie dokonała zmiany daty referendum na 24 listopada 1996 roku.

W dniu 4 listopada 1996 roku Sąd Konstytucyjny zbadał zgodność referendum z konstytucją i stwierdził, że w przypadku pytań prezydenckich trzy z nich mają charakter wiążący, natomiast pytanie o przyjęcie nowej konstytucji będzie miało charakter konsultacyjny. W odpowiedzi na wyrok Sądu prezydent wydał dekret 5 listopada, w którym stwierdził, że pytanie dotyczące zmian w konstytucji będzie wiążące, natomiast w dekrecie z 7 listopada uznał, że wyrok Sądu Konstytucyjnego z 4 listopada nie jest konstytucyjny.

Referendum rozpoczęło się już 9 listopada. Jednak dopiero 12 listopada wydrukowano prezydencki projekt konstytucji, a 21 listopada parlamentarny projekt konstytucji [Foligowski 1999: 215–224]. Obywatele głosujący w referendum przed tymi terminami nie mogli zapoznać się z treścią dokumentów, o których decydowali. Centralna Komisja Wyborcza oceniła tę sytuację jako niedopuszczalną, a w odpowie-

dzi prezydent A. Łukaszenka zdymisjonował dotychczasowego przewodniczącego Centralnej Komisji. Część deputowanych złożyła wniosek o usunięcie prezydenta z urzędu. W rozwiązanie sporu politycznego włączyła się nawet strona rosyjska [Foligowski 1999: 224–226], jednak ostatecznie nie udało się wypracować kompromisu. W referendum ogólnopaństwowym przeprowadzonym 24 listopada 1996 roku Białorusini odpowiadali na cztery pytania zaproponowane przez prezydenta Białorusi (1–4) oraz trzy zgłoszone przez deputowanych Rady Najwyższej (5–7)[9]:

1. Czy jesteś za przeniesieniem Dnia Niepodległości Republiki Białorusi (Dzień Republiki) na 3 lipca – dzień wyzwolenia Białorusi spod okupacji hitlerowskiej w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej?
2. Czy jesteś za przyjęciem Konstytucji Republiki Białorusi z 1994 roku z późniejszymi zmianami i uzupełnieniem (nowa wersja Konstytucji Republiki Białorusi) zaproponowanej przez prezydenta Republiki Białorusi A.G. Łukaszenkę?
3. Czy jesteś za swobodnym i nieograniczonym kupnem i sprzedażą ziemi?
4. Czy popierasz zniesienie kary śmierci w Republice Białorusi?
5. Czy jesteś za przyjęciem Konstytucji Republiki Białorusi z 1994 roku z późniejszymi zmianami i uzupełnieniem zaproponowanej przez deputowanych z frakcji komunistów i agrariuszy?
6. Czy jesteś za tym, aby przywódcy lokalnej władzy wykonawczej byli wybierani bezpośrednio przez mieszkańców właściwej jednostki administracyjno-terytorialnej?
7. Czy zgadzasz się, aby finansowanie wszystkich władz odbywało się jawnie i tylko z budżetu państwa?

Tabela 4. Wyniki referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi z dnia 24 listopada 1996 roku

	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za" (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za" (w proc.)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw" (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw" (w proc.)	Liczba głosów nieważnych (w mln)	Liczba głosów nieważnych (w proc.)
Pytanie 1	5 450 830	88,18	646 708	10,46	83 925	1,36
Pytanie 2	5 175 664	83,73	689 642	11,16	316 157	5,11
Pytanie 3	948 756	15,35	5 123 386	82,88	109 321	1,77
Pytanie 4	1 108 226	17,93	4 972 535	80,44	100 702	1,63
Pytanie 5	582 437	9,42	5 230 763	84,62	368 263	5,96
Pytanie 6	1 739 178	28,14	4 321 866	69,92	120 419	1,94
Pytanie 7	1 989 252	32,18	4 070 261	65,85	121 950	1,97
Liczba obywateli uprawnionych do udziału w referendum: 7 346 397						
Liczba obywateli, którzy wzięli udział w referendum: 6 181 463						
Frekwencja w referendum (w proc.): 84,14						

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Сообщение Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-soob-pdf (dostęp: 16.06.2016).

[9] Вопросы республиканского референдума в Республике Беларусь 24 ноября 1996 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-Questions.pdf (dostęp: 16.06.2016).

W przypadku pytań prezydenta Białorusini opowiedzieli się za zmianą daty Dnia Niepodległości (88,18% głosujących) oraz projektem konstytucji przedstawionym przez A. Łukaszenkę (83,73% uczestniczących[10]), a ponadto odrzucili możliwość nieograniczonego obrotu ziemią (82,88%) oraz zniesienia kary śmierci (80,44%). Wszystkie pytania zgłoszone przez Radę Najwyższą zostały odrzucone przez Białorusinów. Za projektem konstytucji przedstawionym przez komunistów i agrariuszy opowiedziało się tylko 9,42% wyborców, za bezpośrednim wyborem władz lokalnych zagłosowało 28,14% Białorusinów, natomiast za całkowitym finansowaniem władzy tylko z budżetu państwa głosowało 32,18% obywateli uczestniczących w referendum (patrz tab. 4). W przypadku odpowiedzi „za" wyniki w poszczególnych obwodach kształtowały się według następującej zależności: w obwodach homelskim i mohylewskim na pytania 1 i 2 pozytywnie odpowiedziało najwięcej obywateli, podczas gdy na pytania 3–7 najmniej, natomiast w Mińsku na pytania 1 i 2 było najmniejsze poparcie spośród wszystkich obwodów, natomiast na pytania 3–7 poparcie było największe (patrz tab. 5). Na podkreślenie zasługuje bardzo wysoka frekwencja wyborcza sięgająca 84,14% uprawnionych, co oznacza wzrost o 16,36 punktu procentowego w stosunku do referendum z 1995 roku. Jednak organizacji referendum towarzyszyły istotne oskarżenia formułowane przez polityków opozycyjnych i obserwatorów międzynarodowych. Państwa Europy Zachodniej nie uznały wyniku referendum ze względu na rażące naruszenia procedury wyborczej i zasad demokratycznych [Olejarz 2009: 100]. Nie przeszkodziło to jednak prezydentowi w podpisaniu 27 listopada 1996 roku tekstu nowej konstytucji. Nowa ustawa zasadnicza wprowadzała w miejsce dotychczasowej jednoizbowej Rady Najwyższej parlament dwuizbowy złożony z Izby Reprezentantów i Rady Republiki [Grylak, Michalczuk 2005: 127]. W skład Izby wchodzi 110 parlamentarzystów, a do Rady 64 przedstawicieli, którzy są wybierani na cztery lata [Jagusiak 2011: 147]. W efekcie podpisania konstytucji nastąpiło znaczne rozszerzenie kompetencji prezydenta: „nowela dawała głowie państwa szereg istotnych kompetencji kreacyjnych oraz możliwość wydawania dekretów z mocą ustawy, zapewniając mu pozycję dominującą w systemie naczelnych organów władzy" [Baluk 2009: 29].

Tabela 5. Liczba głosów „za" w referendum ogólnopaństwowym w Republice Białorusi 24 listopada 1996 roku według obwodów (w proc.).

Obwód/Pytanie	Pytanie 1	Pytanie 2	Pytanie 3	Pytanie 4	Pytanie 5	Pytanie 6	Pytanie 7
Brzeski	90,28	87,20	12,99	15,47	7,59	22,28	27,15
Grodzieński	87,02	82,08	17,83	20,83	9,86	31,03	32,42
Homelski	92,70	89,29	11,29	13,16	6,34	18,01	19,06
Mińsk	73,12	65,66	25,70	29,12	20,36	52,62	61,84
Miński	89,51	84,97	14,64	17,90	8,35	28,51	33,79
Mohylewski	92,80	88,96	11,90	13,58	6,96	19,84	24,78
Witebski	90,71	86,55	14,20	16,58	7,31	26,71	28,39

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Аб выниках галасавання на республиканским референдуме 24 листапада 1996 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-Itogi.pdf (dostęp: 16.05.2016).

[10] W literaturze w przypadku pytań nr 2 i 5 są prezentowane także inne dane. Por. [Zieliński 1997: 264], [Foligowski 1999: 227–228], [Podolak 2014: 318].

W roku 1994 na Białorusi odbyły się pierwsze wybory prezydenckie, w których zwyciężył Aleksander Łukaszenka. Zgodnie z obowiązującymi przepisami jego kadencja miała upłynąć w 1999 roku, jednak Łukaszenka i jego zwolennicy twierdzili, że w związku z wejściem w życie zmian konstytucji przyjętych na podstawie referendum z 1996 roku kadencja powinna być liczona od wejścia w życie zmiany konstytucji, czyli od 1996 roku przez okres następnych pięciu lat. Dlatego druga, a jednocześnie ostatnia, kadencja kończyła się w 2006 roku. Aby jednak prezydent A. Łukaszenka nie stracił władzy, dokonano zmiany konstytucyjnej umożliwiającej ubieganie się o reelekcję nieograniczoną liczbę razy. W dniu 7 września 2004 roku prezydent podpisał dekret w sprawie organizacji referendum ogólnopaństwowego, którego wynik będzie wiążący [Dekret 2004]. Prezydent zdecydował, że Białorusini odpowiedzą na jedno pytanie:

1. Czy pozwalasz pierwszemu Prezydentowi Republiki Białorusi A.G. Łukaszence uczestniczyć w charakterze kandydata w wyborach na stanowisko Prezydenta Republiki Białorusi i czy akceptujesz pierwszą część art. 81 Konstytucji Republiki Białorusi w następującym brzmieniu: „Prezydent jest wybierany na okres 5 lat bezpośrednio przez obywateli Republiki Białorusi na podstawie powszechnego, wolnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego”[11].

Tabela 6. Wyniki referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi z 17 października 2004 roku

Pytanie	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za” (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „za” (w proc.)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw” (w mln)	Liczba obywateli, którzy odpowiedzieli „przeciw” (w proc.)	Liczba głosów nieważnych (w mln)	Liczba głosów nieważnych (w proc.)
Pytanie	5 548 477	87,97	691 917	10,97	67 001	1,06
Liczba obywateli uprawnionych do udziału w referendum: 6 986 163						
Liczba obywateli, którzy wzięli udział w referendum: 6 307 395						
Frekwencja w referendum (w proc.): 90,28						

Źródło: Сообщение Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов о результатах республиканского референдума 17 октября 2004 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-2004-Itogi-pdf (dostęp: 16.06.2016) oraz http://www.c2d.ch/detailed_display.php?/name=rotes&table=votes&id=39265&continent=Europe&countrygeo=116&stategeo=&citygeo=&level=1&recent=1 (dostęp: 16.06.2016).

[11] *Ibidem*. W stosunku do pytania referendalnego sformułowano istotne zarzuty formalne. Pomimo sformułowania pytania w jednym zdaniu w rzeczywistości pytanie było zdaniem złożonym składającym się z dwóch pytań [Opinion]. W rzeczywistości na powyższe pytanie można było odpowiedzieć na trzy sposoby: 1. tak (jestem za ponownym startem A. Łukaszenki w wyborach prezydenckich), tak (jestem za zmianą artykułu 81 Konstytucji Republiki Białorusi); 2. nie (nie jestem za ponownym startem A. Łukaszenki w wyborach prezydenckich), tak (jestem za zmianą artykułu 81 Konstytucji Republiki Białorusi); 3. nie (nie jestem za ponownym startem A. Łukaszenki w wyborach prezydenckich), nie (nie jestem za zmianą artykułu 81 Konstytucji Republiki Białorusi). Opcja 4. tak (jestem za ponownym startem A. Łukaszenki w wyborach prezydenckich), nie (nie jestem za zmianą artykułu 81 Konstytucji Republiki Białorusi) nie wchodziła w grę, ponieważ, aby Łukaszenka wystartował ponownie, trzeba było dokonać nowelizacji Konstytucji, czyli ten wariant był tożsamy z propozycją pierwszą. Tymczasem Białorusini mogli odpowiedzieć tylko na pytanie „tak” lub „nie”, ewentualnie oddać głos nieważny. Zgodnie z przepisami pytanie referendalne powinno być sformułowane w sposób dokładnie określony, zrozumiały i niebudzący wątpliwości interpretacji wyników.

Referendum przeprowadzono w dniu wyborów parlamentarnych. Frekwencja referendalna była najwyższa z dotychczas przeprowadzonych referendów ogólnopaństwowych i wyniosła 90,28% uprawnionych. Oznaczało to dalszy wzrost o 6,14 punktu procentowego w stosunku do referendum z 1996 roku oraz 25,5 punktu procentowego w stosunku do referendum z 1995 roku. Za przyjęciem zmiany zagłosowało 87,97% biorących udział w referendum. Tymczasem niezależne ośrodki badawcze wskazywały poparcie zdecydowanie niższe[12]. Referendum stanowiło dalszy etap procesu wzmacniania władzy prezydenta.

ZAKOŃCZENIE

Instytucja referendum została wpisana w białoruski system prawny. Dotychczas referendum na szczeblu państwowym zorganizowano trzy razy: w 1995, 1996 i 2004 roku. Białorusini odpowiadali odpowiednio na cztery i siedem pytań oraz jedno pytanie. Istotą referendów ogólnopaństwowych jest legitymizowanie polityki prezydenta Białorusi Aleksandra Łukaszenki. W przypadku Białorusi w pełni znajduje potwierdzenie pojęcie „legitymizacji plebiscytarnej". Referenda są wykorzystywane przez prezydenta, aby obywatele bezpośrednio, z pominięciem władzy przedstawicielskiej, udzielali poparcia prezydentowi, przy jednoczesnym odrzuceniu polityki przeciwników politycznych prezydenta. Nawet jeśli w stosunku do organizacji referendów są formułowane bardzo poważne zarzuty formalne i merytoryczne, nie zmienia to polityki reżimu, który odwołuje się do instytucji referendum w celu stworzenia pozorów obowiązywania zasad państwa prawa, pluralizmu politycznego i demokracji. Tymczasem referendum ma charakter fasadowy, służy jedynie legitymizowaniu polityki prezydenckiej i umacnianiu pozycji ustrojowej instytucji prezydenta.

BIBLIOGRAFIA

Altman, D. 2011. *Direct Democracy Worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge.

Bakunowicz, T. 2015. *Gra według reguł Łukaszenki: opozycja polityczna na Białorusi*, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-07-09/gra-wedlug-regul-lukaszenki-opozycja-polityczna-na-bialorusi

Baluk, W. 2009. *Transformacja systemu politycznego Ukrainy, Mołdowi i Białorusi*, [w:] *Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata*, T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, M. Gołoś (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2009, s. 29.

Brady, H.E., Kaplan, C.S. 1994. *Eastern Europe and the Former Soviet Union*, [w:] *Referendums around the World. The Growing Use of Direct Democracy*, D. Butler, A. Ranney (red.), The AEI Press, Washington.

[12] Niezależne badanie przeprowadzone przez Instytut Gallupa wykazało, że za zmianą konstytucji opowiedziało się 48,1% uprawnionych. Za: [Kużelewska, Bartnicki 2010: 104].

Brzezicki, A., Nocuń, M. 2014. *Łukaszenka niedoszły car Rosji*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
Castells, M. 2008. *Siła tożsamości*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
Czachor, R. 2014a. *Instytucja referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego", nr 4.
Czachor, R. 2014b. *Transformacja systemu politycznego na Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski", nr V/1.
Czwołek, A. 2013. *Opozycja polityczna na Białorusi (1989–2010)*, Studio VP, Gdańsk.
Dekret Prezydenta Republiki Białorusi z dnia 7 września 2004 roku (Указ Президента Республики Беларусь 7 сентября 2004 года), N 431 г. Минск, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-2004-Ukaz.pdf
Foligowski, P. 1999. *Białoruś trudna niepodległość*, Alta 2, Wrocław.
Grylak, B., Michalczuk, M. 2005. *System polityczny Białorusi*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin.
Jagusiak, B. 2011. *Systemy polityczne państw sąsiedzkich Polski*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
Karbalewicz, W. 2013. *Aleksandr Łukaszenka. Portret polityczny*, Wydawnictwo Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
Kobach, K.W. 1992. *The Referendum: Direct Democracy in Switzerland*, Dartmouth, Aldershot.
Kodeks Wyborczy Republiki Białorusi z 11 lutego 2000 roku (Изъирательный Кодекс Респуьлики Ъеларусь 11 февраля 2000 г. N 370-3 [в ред. Законов Респуьлики Ъеларусь от 04.07.2000 N 406-3, от 04.01.2003 N 183-3, от 06.10.2006 N 166-3, от 04.01.2010 N 99-3, от 08.11.2011 N 309-3, от 25.11.2013 N 72-3, от 04.06.2015 N 268-3]).
Konstytucja, 1997. (Ustawa Zasadnicza) Związku Socjalistycznego Republik Radzieckich, tłum. S.R. Dobrowolski, Warszawa.
Kużelewska, E., Bartnicki, A.R. 2010. *Referendum w Rosji, na Białorusi i Ukrainie. Próba analizy porównawczej*, „Athenaeum", vol. 15.
Olejarz, T. 2009. *Kwestie praw człowieka na Białorusi*, [w:] *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, I. Topolski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin.
Opinion on the Referendum of 17 October 2004 in Belarus, European Commission for Democracy through Law, Strasbourg, 8.10.2004.
Podolak, M. 2014. *Instytucja referendum w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (1989–2012)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
Qvortrup, M. 2014. *Introduction: Theory, Practice and History*, [w:] *Referedums Around the World. The Continued Growth of Direct Democracy*, M. Qvortrup (ed.), Palgrave Macmillan, Basingstoke.
Radzik, R. 2000. *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
Radzik, R. 2003. *Kim są Białorusini?*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
Radzik, R. 2007. *Formowanie się nowoczesnej białoruskości w XX wieku*, [w:] *Białoruś w XX wieku. W kręgu kultury i polityki*, D. Michaluk (red.), Wydawnictwo UMK, Toruń.
Tierney, S. 2012. *Constitutional Referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation*, Oxford University Press, Oxford.
Toczek, E. 1993. *Rada Najwyższa Białorusi*, Biuro Studiów i Ekspertyz, Kancelaria Sejmu, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, nr 36.
Zieliński, J. 1997. *Referendum konstytucyjne na Białorusi – demokracja czy autorytaryzm*, [w:] *Referendum konstytucyjne w Polsce*, M. Staszewski (red.), Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
Аб выниках галасавання на республиканским референдуме 14 мая 1995 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Itogi.pdf
Аб выниках галасавання на республиканским референдуме 24 листапада 1996 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-Itogi.pdf
Вопросы республиканского референдума в Республике Беларусь 14 мая 1995 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Questions.pdf

Вопросы республиканского референдума в Республике Беларусь 24 ноября 1996 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-Questions.pdf
Протокол Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1995-Post.pdf
Сообщение Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-1996-soob-pdf
Сообщение Центальной Комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов о резултатах республиканского референдума 17 октября 2004 года, http://www.rec.gov.by/sites/default/files/pdf/Archive-Referenda-2004-Itogi-pdf
http://www.c2d.ch/detailed_display.php?/name=rotes&table=votes&id=39265&continent=Europe&countrygeo=116&stategeo=&citygeo=&level=1&recent=1
http://www.vremyabarburin.narod.ru/Num5_2001/N5_2001.html

THE INSTITUTION OF A NATIONAL REFERENDUM IN THE REPUBLIC OF BELARUS AFTER 1991

Abstract: The institution of the referendum is one of several examples of direct democracy which is the opposite, but at the same time complement, representative democracy. The article was analyzed regarding the use of institutions in the authoritarian regime on the example of the Republic of Belarus. After 1991, the Republic of Belarus held a national referendum three times: in 1995, 1996 and 2004. In all cases, referendums have served to legitimize the policies of President Alexander Lukashenko and strengthening the political position of the institution of President of the Republic of Belarus.

Keywords: referendum, direct democracy, the authoritarian regime, the Republic of Belarus

BIOGRAM

Wojciech Ziętara, dr habilitowany, adiunkt w Zakładzie Ruchów Politycznych Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania badawcze: historia i współczesność ruchów politycznych. Kontakt e-mail: wojciech.zietara@poczta.umcs.lublin.pl.